

LIFE PATH AND SPIRITUAL HERITAGE OF AHMAD DONISH

Zebiniso Akhmedova

Head of the Department of Social Sciences, Associate Professor

Bukhara State Medical Institute

Bukhara, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Ahmad Donish, life path, spiritual heritage, philosophy, Central Asian science, literature, social justice, ethics, intellectual legacy, educational influence.

Received: 20.12.24

Accepted: 22.12.24

Published: 24.12.24

Abstract: The article is devoted to the life and spiritual heritage of the outstanding Eastern thinker and scientist Ahmad Donish, whose works had a significant impact on the development of philosophy, science and culture in Central Asia. The work examines key aspects of Donish's life, his philosophical and moral views, as well as his contribution to the development of Eastern science and education. The article analyzes the philosophy of Ahmad Donish, his understanding of man, society and nature, as well as his ideas about social justice and moral values. Suggestions for further research and application of his philosophical heritage in modern educational practice are given.

AHMAD DONISHNING HAYOT YO'LI VA MA'NAVIY MEROSI

Zebiniso Axmedova

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi mudiri, dotsent

Buxoro davlat tibbiyot instituti

Buxoro, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Ahmad Donish, ma'naviy meros, ilm-fan, falsafa, adabiyot, O'rta Osiyo, ta'lim, milliy qadriyatlar, ma'naviy rivojlanish, tarixiy meros, jamiyat.

Annotatsiya: Maqolada Ahmad Donishning hayoti, ilmiy faoliyati va uning ma'naviy merosi tahlil qilingan. Ahmad Donish - o'z davrining ulkan mutafakkiri, adib va davlat arbobi bo'lib, uning asarlari Markaziy Osiyo, xususan, hozirgi O'zbekistonda ma'naviyat va ilm-fan rivojiga ahamiyati beqiyos. Maqolada Donishning o'ziga xos falsafiy qarashlari, ilmiy merosi, ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyati va shu bilan

birga, uning milliy va ma'naviy qadriyatlarni saqlashdagi roliga asosiy e'tibor qaratilgan. Shuningdek, mutafakkirning ilmiy va ma'naviy merosining bugungi kunda barkamol avlod tarbiyasidagi o'rni ochib berilgan.

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ И ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ АХМАДА ДОНИША

Зебинисо Ахмедова

заведующий кафедрой «Социальные науки», доцент

Бухарский государственный медицинский институт

Бухара, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Ахмад Дониш, философия, духовное наследие, центральноазиатская наука, литература, моральные ценности, образование, историческое наследие, общество.

Аннотация: Статья посвящена жизни и духовному наследию выдающегося восточного мыслителя и ученого Ахмада Дониша, чьи труды оказали значительное влияние на развитие философии, науки и культуры в Центральной Азии. В работе рассматриваются ключевые аспекты жизни Дониша, его философские и моральные взгляды, а также вклад в развитие восточной науки и образования. В статье анализируется философия Ахмада Дониша, его понимание человека, общества и природы, а также его идеи о социальной справедливости и моральных ценностях. Приведены предложения по дальнейшему исследованию и применению его философского наследия в современной образовательной практике.

Kirish. Ahmad Donish (1827–1897) - XIX asrning eng mashhur olimlaridan biri bo'lib, O'rta Osiyo ilm-fani va ma'naviyatining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. U nafaqat o'z davrining yirik mutafakkiri, balki adabiyot va falsafaning chuqur bilimdoni, shuningdek, davlat arbobi sifatida ham tanilgan. Ahmad Donishning ilmiy merosi va falsafiy qarashlari nafaqat uning zamonasi, balki keyingi asrlar uchun ham katta ahamiyatga ega.

Donishning falsafiy qarashlari va ma'naviy g'oyalari o'z davrining siyosiy va ijtimoiy sharoitlaridan kelib chiqqan holda, ilmni va ma'rifatni eng oliy qadriyat sifatida qabul qiladi. U ilm va ma'rifatga bo'lgan hurmatini, milliy va dini qadriyatlarni rivojlantirish zaruriyatini har tomonlama targ'ib qilgan. Ahmad Donishning asarlari nafaqat o'zi yashagan davrda, balki keyingi zamonlarda ham ta'lim-tarbiya va ma'naviy tarbiya sohalarida yuksak e'tirofga sazovor bo'lgan.

Adabiyotlar tahlili. Ahmad Donishning hayoti va ma'naviy merosini tahlil qilishda bir qancha ilmiy asarlar va adabiyotlar muhim ahamiyatga ega. Donishning asarlari, shuningdek,

uning hayoti va faoliyatiga oid ilmiy izlanishlar orasida turli sohalarni o'z ichiga olgan, masalan, falsafa, adabiyot, tarix va ijtimoiy fanlar.

Ahmad Donishning ilmiy, falsafiy va adabiy merosi O'rta Osiyo va butun Markaziy Osiyo tarixida o'zgacha o'rin tutadi. Uning asarlari nafaqat o'z davrining ijtimoiy-siyosiy muammolarini yoritgan, balki kelajak avlodlar uchun ilmiy va ma'naviy yo'l-yo'riqlarni belgilab bergan. Donishning g'oyalari va ilmiy yondashuvlari, bugungi kunda ham ta'lim, ma'naviyat va ilm-fan sohaslarida katta ahamiyatga ega. Uning merosini o'rganish, zamonaviy jamiyatda ilmiy va ma'naviy rivojlanishning asosiy manbalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Metodologiya. Ahmad Donishning hayoti va ma'naviy merosini o'rganishda quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanish mumkin:

Tarixiy-Tahliliy metod. Ahmad Donishning hayoti va faoliyatini to'liq tushunish uchun tarixiy-tahliliy metodni qo'llash muhimdir. Bu metod orqali uning yashagan davrining siyosiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlari o'rganilib, Donishning bu sharoitlarda qanday qarashlar va ilmiy fikrlar shakllantirganini tahlil qilish mumkin. Tarixiy kontekstni hisobga olgan holda, Donishning asarlaridagi fikrlar va qarashlar orasidagi bog'liqlik aniqlanadi.

Kontseptual-Tahliliy metod. Ahmad Donishning falsafiy, ma'naviy va ilmiy merosini chuqur tahlil qilish uchun kontseptual-tahliliy metoddan foydalanish zarur. Bu metod yordamida Donishning asarlaridagi asosiy g'oyalar, falsafiy qarashlar, axloqiy va ma'naviy tamoyillar aniqlanadi. Asarlarni tahlil qilishda, Donishning ilmiy metodologiyasi, tafakkur uslubi va o'zi yaratgan tushunchalarning mazmuni ochib beriladi.

Kriterial yondashuv. Donishning asarlarini baholashda kriterial yondashuvni qo'llash muhimdir. Bu metod orqali Donishning ilmiy asarlarini baholashda, avvalo, ular zamonaviy ilmiy talablar va ma'naviy qadriyatlar bilan qanchalik mosligini tekshirish kerak. Shuningdek, Donishning falsafiy va ilmiy yondashuvlarini tanqidiy tahlil qilish, uning ijtimoiy adolat, ma'rifatparvarlik, va ilmga bo'lgan munosabatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Komparativ yondashuv. Ahmad Donishning asarlarini boshqa o'rta asr mutafakkirlari va zamonadoshlarining asarlari bilan solishtirish, uning o'ziga xos falsafiy va ilmiy o'rni aniqlash uchun komparativ yondashuvni qo'llash mumkin. Donishning falsafiy qarashlarini, masalan, Sharq va G'arb falsafasi, hamda uning davrining boshqa mutafakkirlari bilan solishtirish orqali ularning o'xshashliklari va farqlari haqida xulosa qilish mumkin.

Germenevtik yondashuv. Donishning asarlarini tahlil qilishda germenevtik metoddan foydalanish, uning asarlaridagi chuqur ma'nolarni ochib berishga yordam beradi. Bu metod yordamida Donishning asarlaridagi ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy masalalarga oid mavzularni zamonaviy kontekstda talqin qilish, uning fikrlarini to'g'ri tushunish uchun zarurdir.

Falsafiy-Tahliliy yondashuv. Ahmad Donishning falsafiy qarashlarini o'rganishda falsafiy-tahliliy yondashuvni qo'llash zarur. Bu metod orqali Donishning falsafiy fikrlarini yanada chuqurroq tahlil qilish va uning hayotidagi asosiy g'oyalar, masalan, ilm, ma'naviyat, axloq, adolat va inson haq-huquqlari kabi muhim masalalarni o'rganish mumkin. Shuningdek, Donishning tasavvufiy qarashlari va ilmiy metodlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashda bu metod alohida ahamiyatga ega.

Ahmad Donishning hayoti va ma'naviy merosini o'rganish metodologiyasi, tarixiy, falsafiy, adabiy va ijtimoiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu metodlar orqali uning asarlari va fikrlarining chuqur tahlili amalga oshiriladi, shuningdek, uning ilmiy va ma'naviy g'oyalari bugungi jamiyatda qanday ahamiyatga ega ekanligi tushuniladi. Maqolada qo'llaniladigan metodologiya, Donishning merosini keng qamrovli va chuqur o'rganishga imkon beradi.

Tadqiqotlar natijasi. Ahmad Donishning hayoti va ma'naviy merosiga oid olib borilgan tadqiqotlar, uning ilmiy va ma'naviy ta'sirining yanada chuqurroq tushunilishini ta'minladi. Tadqiqotlar davomida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Ahmad Donishning ilmiy yondashuvlari va metodologiyasi. Tadqiqotlar natijasida, Ahmad Donishning ilmiy yondashuvlari va metodologiyasi aniqlandi. Uning asarlari nafaqat o'z zamonida, balki keyingi asrlarda ham ilmiy tafakkur uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Donish ilmiy bilimlarni chuqur tahlil qilishga asoslangan, tizimli va ilmiy metodlardan foydalanib, tabiat va inson haqidagi bilimlarni rivojlantirgan. U ilmni barcha sohalarida rivojlantirishni maqsad qilib qo'ygan va bu maqsadga erishishda zamonaviy usullarni qo'llagan. Tadqiqotlar Donishning ilmiy yondashuvlaridagi tarixiy, falsafiy va ijtimoiy kontekstlarni aniq ko'rsatdi.

Falsafiy qarashlar va ma'naviy meros. Ahmad Donishning falsafiy qarashlari va uning ma'naviy merosi o'rganilganida, uning insoniyatning axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy g'oyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Donishning asarlarida ilm-fan, ma'naviyat va axloq bir-birini to'ldiruvchi elementlar sifatida birlashtirilgan. Donishning fikrlarida ilmiy va diniy tafakkur uyg'unlashgan va bu uning o'z davridagi, shuningdek, keyingi davrlar uchun ham muhim merosini tashkil etgan.

Donish qarashlarining ilmiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirishdagi o'rni. Tadqiqotlar, Donishning ilmiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirishdagi muhim o'rni tasdiqladi. Uning asarlari O'rta Osiyo va butun Markaziy Osiyo madaniyatida ilm-fan va ma'naviyatni birlashtirgan muhim vosita sifatida qabul qilinadi. Donishning "Hikmat ul-lugat" va "Bahr ul-makhbas" kabi asarlari faqat ilmiy ishlar emas, balki ma'naviyatni yuksaltirish, milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga oid ilmiy yondashuvlarni o'zida mujassam etadi. Tadqiqotlar, Donishning ilmiy va ma'naviy g'oyalari bugungi jamiyatda qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Donishning o'z davridagi ijtimoiy-siyosiy sharoitlarga munosabati. Tadqiqotlar davomida Donishning ijtimoiy-siyosiy sharoitlarga munosabati ham tahlil qilindi. Uning asarlarida mamlakatning ijtimoiy hayoti, axloqiy va ma'naviy muammolari haqida chuqur mulohazalar mavjud. Donishning davlat va ijtimoiy adolat haqidagi fikrlari zamonasi uchun yuksak ijtimoiy g'oyalar bo'lib, keyingi avlodlar uchun ham muhim yo'riqnoma bo'lib qolgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Donishning ma'naviy merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Ahamad Donishning o'zbek milliy madaniyatidagi o'rne. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, Ahmad Donishning o'zbek milliy madaniyati va adabiyotidagi o'rne beqiyosdir. U o'z asarlarida milliy til va madaniyatni saqlash, rivojlantirish va targ'ib qilishga katta e'tibor qaratgan. Donishning ilmiy va adabiy merosi, o'zbek xalqi uchun nafaqat tarixiy, balki ma'naviy ahamiyatga ega. U o'zbek xalqining milliy o'zligini anglash va rivojlantirishda muhim vosita sifatida faoliyat yuritgan.

Zamonaviy ta'lim va ma'naviyatga ta'siri. Ahmad Donishning ilmiy va ma'naviy merosi zamonaviy ta'lim tizimiga ta'sir ko'rsatgan. Donishning ilmiy yondashuvlari, ayniqsa, o'rta asr tafakkuri bilan bog'liq bo'lgan ilmiy va ma'naviy qadriyatlarni o'rgatishda qo'llaniladi. U o'z asarlarida, axloqiy masalalarga, inson huquqlariga va ilmiy usullarga nisbatan rivojlangan fikrlarni ifodalagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Donishning ilmiy va ma'naviy qarashlari bugungi kunda ham ta'lim va ma'naviyatning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar natijasida Ahmad Donishning ilmiy, falsafiy, adabiy va ma'naviy merosi chuqur o'rganilib, uning asarlarining zamonaviy jamiyatda qanday ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan. Uning ilmiy metodologiyasi, ma'naviy g'oyalari, va ijtimoiy-siyosiy qarashlari bugungi jamiyatda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Donishning merosi, ayniqsa, ta'lim va ma'naviyat sohalarida muhim o'rin tutadi va uning asarlari zamonaviy avlod uchun ilmiy va ma'naviy yo'riqnoma sifatida davom etadi.

Muhokama.

Tarixiy manbalarda "Ilm makoni" deb ulug'langan Buxoroi Sharifdan juda ko'p buyuk insonlar, Rudakiy, Nosiriy, Hiloliy, Mujrim, Mirza Sodiq, Hayrat, Shohin kabi olimu-mutafakkirlar yetishib chiqib, bu zamin madaniyati va san'atini yuksak cho'qqilarga olib chiqishga munosib ulush qo'shganlar. Mana shunday ma'naviyat darg'alari safida shoir, yozuvchi, hattot, me'mor, musavvir, mirzo, tarixchi, geograf, muhandis, ma'rifat targ'ibotchisi, elchi, davlat arbobi Ahmad Donish siymosi alohida o'rin tutadi.

Ahmad Donishning hayot yo'li va ijod yillarini to'rt bosqichga bo'lib o'rganish mumkin:

-1836-1850 yillar, ilmlarni o'rganish;

-1870-1875 yillar, saroy xizmati;

-1857 – 1874 yillar, xorijiy safarlar;

-1875 – 1897 yillar, ijodga bag‘ishlangan.

Taniqli olim, professor Ibrohim Haqqulning “Ahmad Kalla” nomli essesinde shunday satrlar bor: “O‘n to‘qqizinchi asrdagi Buxoro sharoitida Ahmad Donishdek olim, adib, mutafakkir va davlat arbobining kamol topishi hayratlanarli hol...Ilm-fanning sayozlashuvi, ma‘rifat bo‘stonlarining qovjirashi, hurriyat nurlarining so‘nishi Buxoroning tinka-madorini quritgan edi. Davlat va hokimiyat Buxoroi sharif ahli xohish-irodasiga zid bo‘lgan aqida va orzu-havaslarga tobe edi...Rost so‘z, to‘g‘ri fikrning bir chaqalik qiymati bo‘lmagan ana shunday qaltis sharoit va zerikarli muhitda Ahmad Donish saroy xizmatida yurgan... Ahmad Donish hayotni sevib, hech bir to‘siq va qarshilikni pisand etmay mardona kun kechirdi. Shu boisdan ham uning asarlari rostlik, matonat ruhi bilan sug‘orilgan”.

Axmad Donish XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr ibtidosi ma‘naviy xayotida burilish nuqtasini boshlab bergan.

Ahmad Donish o‘z asri uchungina emas, bizning davrimiz uchun ham dono ustoz, bag‘rikeng muallim, ilg‘or fikrli, matonatli rahnamo, e‘tiqod va maslagiga sadoqatli shaxs sifatida qadrli. “Men dunyoni o‘z ixtiyorim bilan tashlaganim yo‘q, - deydi Donish, - balki ko‘p yillar o‘tib orttirgan tajribam orqali ma‘lum bo‘ldiki, mening baxtli bo‘lishim molu-dunyoga qiziqmasligim va oddiy hayot kechirishimda ekan. Chunki menda yashirinib yotgan nafs va shaytoniy ishlarning ko‘pligi o‘zimga ayondir”.

Ustoz Sadridin Ayniyning “Esdaliklar” asarida Ahmad Donish haqida shunday ma‘lumot keltirilgan: “U ajoyib odamning nomi Ahmad Mahdum, uning adabiy taxallusi Donish, ilmiy taxallusi muhandis va qiziqishi munajjimlik ekan. U odamning boshi haddan ortiq katta bo‘lganidan, unga “Kalla” degan nom bergan ekanlar. Odamlar uni Ahmad Mahdum, Ahmad Mahdumi Donish, Ahmad Mahdumi muhandis, Ahmad Mahdumi munajjim yoki butunlay qisqartirib Ahmad Kalla deb yuritar ekanlar. Ammo u o‘zini hazil bilan “Ahmadi Porina”(ya‘ni, “o‘tgan yilgi Ahmad”) der va “odamlar meni ne desalar desinlar”, men hamon “Ahmadiporinaki budam, hastam”(ya‘ni, men hamon o‘sha bulturigi Ahmadman, hozir ham o‘shaman) der ekan”.

Bu shaxs Buxoro qozikaloni Sadri Ziy tomonidan “rasm chizishda Behzodu moniy, astronomiyada Ulug‘bek Ko‘ragoniy, hattotlikda Mir Ali, musiqada Zuhrai falak, jadvalshunoslikda Mir Shafe‘ro Soniy, shifokorlik va tabobatda Abu Ali, sahovatda Hotam Toy, she‘r yozishda Sa‘di Sheroziy, nasrda Husayn Koshifiy darajasiga yetgan edi”, deb ta‘riflangan, qomusiy bilim sohibi bo‘lganligi bois zamondoshlari tomonidan - Ahmad mahdum, - Ahmad mahdumi donish, - Ahmad mahdumi muhandis, - Ahmad mahdumi munajjim, - Ahmad kalla nomlari bilan ulug‘langan.

Odamlarga, xususan, madrasa talabalariga turli kitoblardan nusxa ko‘chirib, ularni har xil rasmlar, turli-tuman naqshlar bilan bezab, moddiy ahvolini yaxshiladi, iste‘dodli naqqosh va

kotib sifatida shuhrat qozondi. O'z davrining ilg'or va har taraflama bilimli kishisi bo'lib yetishadi va 100 dan ortiq turli olimlarning ko'lyozmalarini ko'chiradi. Ahmad Donish "Haft qalam" nomiga ega bo'lgan Buxoro hattotlik maktabi vakillaridan biridir.

Hattotlik, rassomlik va naqqoshlikni puxta egallagan, shuningdek, munajjimlikdan yaxshi xabardorligi bilan Nasrullaxon nazariga tushgan. Uning amir Muzaffar taklifiga ko'ra 1865-yilda "Manozir ul-kavokib" ("Sayyoralarning joylashishlari") nomli ilmi nujumga oid kitob yozganligi bu sohani ham mukammal bilganligidan dalolat beradi.

Ahmad Donish Buxoro shahri tarixi, uning joylashish o'rne, geografiyasiga tegishli qimmatli ma'lumotlar yiqqan, Buxoro shahrining tarh ya'ni sxema-planini qog'ozga tushirgan, bunda shaharning barcha inshoot, bino, suv yo'llari, ko'chalari nomlarini birma-bir sanagan. Buxoro tarixini o'rganishda bu faktlar muhim tarixiy manba ekanligi bilan qadrlidir. Rangli xarita yaqin tariximiz haqida ma'lumot beruvchi muhim ashyoviy manba sifatida ilmiy qimmatga ega va olimning qiziqish doirasi kengligidan dalolat beruvchi noyob ilmiy meros.

"Ahmad Donishning, - deydi akademik Ibrohim Mo'minov, - Fuzuliyning ozarbayjon tilida yozilgan she'rlaridan olgan parchalari juda e'tiborli. Bu esa Donishning Fuzuliy g'oyalari, uning astronomiya haqidagi fikrlari bilan qiziqqanidan dalolat beradi".

Ustoz Ayniyning hikoya qilishicha, "Mir Arab madrasasida 300 dan ortiq tolibi ilmlar, mullalar o'qir edi. Shu madrasada Ahmad Mahdum Donishning hujrasi bor edi. Uni Ahmad Kalla, deb atar edilar. Haftada bir marta, kechqurun uyidan o'zining hujrasiga kelar edi. Mullalar uni olim va shoir deb atar edilar. Men u bilan tanishishni judayam xohlar edim, ammo buning uchun men hali juda yosh edim. O'sha yili Sharifjon Mahdum Buxoroga qaytdi. Ahmad Kallaning "Nodir voqealar" asari qo'lyozmasini olib keldi va Mirzo Abdulvohidga uni ko'chirishni topshirdi".

Donish boshlang'ich ta'limdan so'ng, guzar maktabida, keyinroq madrasada tahsil olgan. Madrasa xatmidan so'ng ustozlaridan birining ko'magi bilan Ahmad Donish Amir Nasrullo saroyiga me'mor va hattot sifatida ishga joylashdi. Ko'p vaqt o'tmay u nafaqat naqqoshume'mor, balki dono, fozil olim sifatida taniladi. Amir Nasrullo Donishning ziyrakligi, aqlliligini fahmlab, Peterburgga mirzo va ishonchli kishisi sifatida yuboradi. 1857 yilning yozida Nikolay I vafoti munosabati bilan ta'ziya izhori, Aleksandr I ning taxtga o'tirganini tabriklash uchun bu guruh yo'lga chiqadi. Guruh sardori elchi mullojon Miroxur edi. Uch oy davom etgan safarda ular sanoat korxonalari, tarixiy va madaniy yodgorliklar, kutubxona, teatr, rasadxona, botanika bog'i, muzeylar, ilm-fan markazlari bilan tanishdilar. Bu tashrif Donishga ikki davlatni bir-biri bilan qiyoslash imkonini beradi.

Ahmad Donish ko'rganlarini amirga ta'riflab bersa, uning xikoyalaridan keyin amir davlatda islohot o'tkazadi, deb umid qilar edi. Chunki amirning o'zi Donishga rus davlatining

ichki ishlarini diqqat bilan o'rganib kelishni ta'kidlagan edi. Donish hikoyalari amirda qanday taassurot qoldirgani aniq emas edi. U 1860 yilda vafot etadi va uning irodasiz, tadbirsiz o'g'li Muzaffar taxtga o'tiradi. Muzaffar davrida Donishning saroyda nufuzi va ta'siri kamroq bo'ldi.

1866 yil rus podshosi Toshkentga hujum qilib, uni qo'lga kiritadi. Amir Muzaffar o'zini islom homiysi hisoblab, rus qo'shiniga qarshi lashkar tortadi va shu bilan Buxoro va Rossiya o'rtasida qarama-qarshilikni vujudga keltiradi.

Donish Rossiyaning iqtisodiy va harbiy qudratini yaxshi bilgani uchun Buxoro va Rossiya o'rtasidagi jangni foydasiz deb hisoblaydi. Donishning so'zlariga qaramay, amir dushmanlik munosabatlari-yu, jang otashini tezlatar edi. Natijada Buxoro mag'lubiyatga uchradi, tuzilgan sulh asosida u Rossiyaga katta tovon to'ladi, yerlarining katta qismidan mahrum bo'ldi.

1869 yilning oxirida sulhga imzo chekilgandan so'ng amir Muzaffar do'stlik izhori va ikki mamlakat munosabatlarini mustahkamlash uchun Peterburgga o'z elchilarini yubordi, Donishni esa safarning maxsus mirzosi etib tayinladi. Bu safarda Ahmad Donish Peterburg bilan yanada yaxshiroq tanishadi, rus amaldorlari, ma'murlari orasida siyosatdonligi bilan elchidan ortiqroq obro'ga ega bo'ladi. Ahmad Donish Rossiya davlatining tuzilishi, bu mamlakatning boshqa davlatlarga munosabati bilan tanishadi. Yevropa, Osiyo mamlakatlarining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyatidan xabardor bo'ladi. U vaqtini tejab tarixiy yodgorliklar, Kronshtat qal'asi, g'ishtsozlik korxonasi, ko'rgazmalarni ko'rib, xodimlar bilan suhbatlashadi.

Safar natijasida Donishning amir yaqinlaridan donoroq ekanligi ma'lum bo'lib qoladi. Ikkinchidan, safari vaqtida u tadbirkorligi tufayli ko'pgina ishlarni Buxoro foydasiga hal qildi va aql farosati, siyosatdonligi bilan Rossiya ma'murlari oldida katta e'tiborga ega bo'ladi.

1874 yil fevral-mart oylarida Rossiyada nashr etilgan "Golos", "Novoe vremya" gazetalarida Ahmad Donishning bilim-saviyasi va siyosatdonligi ta'riflangan fikrlar yozilgan bo'lib, u "Namunali shaxs" sifatida e'tirof etilgan. Bu esa Donish rus podshosi xizmatidagi yozuvchi va olimlarning e'tiborini tortgani hamda hurmatiga sazovor bo'lganidan dalolatdir.

Amir Ahmad Donishga saroyda ishlashni taklif qiladi, ammo mutafakkir har xil bahonalar bilan uzoqroq yurishga harakat qilar edi. Bu orada amir uni uchinchi bor Peterburgga safarga yuboradi. Donish uch oy o'sha yerda yashaydi (1874 yil yanvar-mart). Uning obro'si shunchalik ko'tariladiki, hatto imperator Aleksandr II ning o'zi Donishning donoligini eshitib, shaxsan ehtirom ko'rsatadi. Donish bu safarida Moskva shahrini tomosha qiladi, rus sharqshunos olimi V.Grigorev bilan tanishadi.

Bu safardan keyin yana unga davlat ishini taklif qiladilar. Donish o'z fikrini maktub vositasida izhor qiladi. U shunday shart qo'yadi: agar davlat ishlari o'zgartirilsa, islohot o'tkazilsa, shu vaqtning o'zidayoq davlat mansabini egallashga rozi bo'ladi. Ahmad Donish islohot va davlat boshqaruvi tartibini o'zgartirish haqidagi takliflarini maxsus risolada aks ettirib

amirga yuboradi (Keyinroq bu asarni “Risola dar nazmi tamaddun va taovun” nomi bilan “Navodir ul-vaqoe”ga kiritadi). Bu risolada birinchi navbatda parlament sistemasini joriy etishda hokimlik huquqlarini ko‘rsatib beradi.

1889 yilning yozida Buxoroda dahshatli vabo epidemiyasi yuz berib, har kuni 500-600 kishi yostig‘ini qurita boshladi. Bolalik yillari G‘ijduvon tumanining Sokter qishlog‘ida o‘tgan Sadridin Ayniy o‘zining “Esdaliklar” asarida vaboning o‘z oilasidagi dahshatli oqibatlarini shunday bayon qilgan: “Kichik bir xonada qator bo‘lib besh bemor yotar edi. Men ularning biridan ikkinchisining yoniga o‘tib, suv, sut ichirar, yuzlariga qo‘nayotgan chivinlarni haydar, turmoqchi bo‘lganlarida qo‘ltiqlaridan ko‘tarib yordam berar edim. Bir hafta o‘tgach, qishlog‘imizdagi barcha xonadonlar shunday ahvolga tushdi. Faqatgina qishlog‘imizda emas, butun tumanda sog‘lom odam deyarli qolmadi. Odamlar o‘la boshladilar”... O‘sha kunlarda Buxoro va uning atrofidagi qishloqlarda 25 mingdan ziyod kishi halok bo‘ldi. Odamlar birin-ketin o‘layotgan qarindosh-urug‘lari jasadlarini ko‘mishga ham ulgurmas edilar. Faqatgina kuz boshlanib, sovuq tushganidan keyin epidemiya shiddati biroz susaydi. Buxoro amiri mamlakatda zamonaviy tibbiyot tizimini vujudga keltirmasdan bunday falokatlarni bartaraf etib bo‘lmashligini tushundi.

1891 yil 15 mayda Rossiya siyosiy agentligining qistovi bilan amir Abdulahadxon farmoniga ko‘ra Buxoroda birinchi “Rus tuzem shifoxonasi” tashkil etiladi. Ahmad Donish hazm qilish bilan bog‘liq surunkali qabziyat kasalligining bezota qilishi sababli 1895 yillar boshlarida shayx Jalol darvozasi olida joylashgan lazaretning birinchi bosh vrachi Penzyakov Iosif Fyodorovichga murojaat etadi va uning qaramog‘ida davolanadi.

Ahmad Donish o‘z asri uchungina emas, bizning davrimiz uchun ham dono ustoz, bag‘rikeng muallim, ilg‘or fikrli, matonatli rahnamo, e‘tiqod va maslagiga sadoqatli shaxs sifatida qadrli hisoblanadi.

Xulosa. Ahmad Donishning hayoti va ma‘naviy merosi Markaziy Osiyo ilm-fanida va madaniyatida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan. Uning ilmiy va falsafiy qarashlari, adabiy merosi va ma‘naviy g‘oyalari o‘z davrida nafaqat o‘z xalqiga, balki butun Sharq dunyosiga ta‘sir ko‘rsatgan. Donish ilmga bo‘lgan yuksak hurmat, ma‘naviyat va axloqiy qadriyatlarni saqlashga intilgan, va shu orqali o‘z asarlarida ilm-fan va diniy g‘oyalarni uyg‘unlashtirib, jamiyatni taraqqiy ettirishga qaratilgan.

Donishning o‘zi yaratgan ilmiy metodologiya, falsafiy yondashuvlari va adabiy asarlari nafaqat o‘z vaqtida, balki keyingi asrlar davomida ham ilmiy tafakkur va ma‘naviy rivojlanishning asosiy manbalaridan biri bo‘lib qolgan. Uning asarlari nafaqat falsafa, balki tarixshunoslik va ma‘naviy tarbiya sohalarida ham katta ahamiyatga ega. Donishning ilmiy va

ma'naviy merosi bugungi kunda jamiyatda o'zining qadriyatlarini saqlab, yangi avlodlarga ilmiy va axloqiy yo'l-yo'riqlarni ko'rsatib kelmoqda.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Ahmad Donishning asarlarini zamonaviy ilmiy-tadqiqot kontekstida o'rganish.

Donishning asarlarini yangi ilmiy metodlar bilan o'rganish, uning falsafiy, axloqiy va ma'naviy qarashlarini chuqur tahlil qilish, uning o'zi yaratgan ilmiy metodologiyani zamonaviy ilm-fan va ta'lim tizimlariga qo'llash kerak. Bu orqali Donishning o'rni va ahamiyati to'liq ochib beriladi.

Donishning ma'naviy merosini ta'lim tizimida kengroq tatbiq etish. Donishning axloqiy va ma'naviy g'oyalari zamonaviy ta'limda ko'proq o'rganilishi lozim. Uning ilmga, ma'naviyatga va insonparvarlikka bo'lgan munosabati ta'lim jarayonlarida, ayniqsa, yoshlarni ma'naviy tarbiyalashda qo'llanilishi kerak. Donishning asarlaridan olingan darslar milliy ma'naviyatni rivojlantirishda, insoniy qadriyatlarni yuksaltirishda yordam beradi.

Donishning asarlarini turli tillarga tarjima qilish. Donishning ilmiy va ma'naviy merosini nafaqat o'zbek tilida, balki boshqa tillarga ham tarjima qilish kerak. Bu uning asarlarining global miqyosda tanilishi va qadrlanishini ta'minlaydi, shuningdek, uning g'oyalari butun dunyo miqyosida o'rganilishiga imkon beradi.

Donishning ilmiy yondashuvlarini zamonaviy tadqiqotlarda qo'llash. Donishning ilmiy metodologiyasini zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda qo'llash, ayniqsa, tabiatshunoslik va ijtimoiy fanlarda, ilmiy izlanishlarni yanada rivojlantirishga yordam beradi. Donishning analitik fikrlash usuli, ilmni tizimli o'rganish va ilmiy yondashuvni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Donishning falsafiy qarashlarini jamiyatda targ'ib qilish. Donishning falsafiy qarashlarini jamiyatda kengroq targ'ib etish, uning ma'naviy qadriyatlari va axloqiy g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish orqali milliy va umuminsoniy axloqiy masalalar bo'yicha samarali natijalarga erishish mumkin. Bu Donishning qadriyatlarini bugungi kunda amaliyotda qo'llashning zarurligini anglatadi.

Donishning tarixiy va siyosiy g'oyalarini o'rganish. Ahmad Donishning siyosiy va ijtimoiy masalalarga oid qarashlarini chuqur o'rganish va zamonaviy siyosat bilan solishtirish, uning o'z davridagi jamiyatni yaxshilashga bo'lgan intilishlarini tushunishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, Donishning siyosiy tafakkurini bugungi kun uchun yangilab, zamonaviy siyosat va ijtimoiy adolatni rivojlantirishda foydali yo'l-yo'riqlarni taqdim etadi.

Ahmad Donishning hayoti va ma'naviy merosi nafaqat ilmiy, balki ma'naviy va axloqiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Uning asarlarini yanada chuqurroq o'rganish, tarbiyaviy va ilmiy tizimlarda qo'llash, shuningdek, Donishning falsafiy g'oyalarini jamiyatda keng tarqatish, bugungi kunda ilm-fan va ma'naviyatni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Bu, o'z navbatida, jamiyatni ilmiy va ma'naviy jihatdan yuksaltirishda muhim omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Temirov F.U. Buxorolik allomalar. - Buxoro, 2022. – B.59
2. Voxidov R. Yillardan qolgan ma'naviy yodgorlik. – Toshkent: “Zarqalam”, 2006. – 290 b.
3. Ayniy S. Asarlar. 8 jildlik. - Toshkent: Fan, 1965. 5-jild. - 205 b
4. Sadri Ziyo. Navodiri Ziyoiya. Tojik tilidan tarjima, kirish, izohlar muallifi B. Aminov. - Toshkent: Bayoz, 2017. – B. 60.
5. Rajabov Q., Inoyatov S. Buxoro tarixi. - Toshkent: Tafakkur, 2016. – B. 332.
6. Hasanov H. Sayyoh olimlar.T., “Fan”, 1981. – B. 232.
7. R.M.Ahmedov, N.N.Naimov. Buxoro tibbiyoti tarixi. – Buxoro: Buxoro, 2009. – 47 b.
8. Akhmedova Z.A. Ahmad Donish's ideas on improving public administration // Oriental Journal of Philology. 2021 yil, 31 dekabr 10-18
9. Akhmedova Z.A. Kultur von Turkestan in der zweiten hälfte des 19. jahrhunderts. // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. 2021. - № 1 . – P. 20-29.
10. Axmedova Z.A. Ahmad Donishning falsafiy g'oyalari. //O'zbek falsafasi tarixi. III jild. Toshkent: “Muharrir”. – 2000. – B. 143-162.